

PESTE UN MILENIU DE EXISTENȚĂ A POPULAȚIEI TURCO-TĂTARE PE TERITORIUL ROMÂNIEI

Tasin Gemil

Este comună afirmația că, prezența masivă și succesivă a populațiilor de origine turcă (*turcică*) pe teritoriul României este atestată încă din prima jumătate a primului mileniu al erei noastre, ceea ce înseamnă că elemente vechi turcești s-au putut implica și în procesul de etnogeneză a poporului român. În orice caz, vreau să afirm de la bun început faptul că, factorul de origine turco-tătară are o contribuție mult mai importantă în procesul de devenire și în evoluția istorică a poporului român, decât s-a crezut și, mai ales, a fost recunoscută până acum.

Dacă despre aportul hunilor și avarilor, care au stăpânit în sec.IV-V și teritoriul actual al României, nu avem încă prea multe date, în schimb despre rolul pecenegilor, cumenilor, oguzilor și tătarilor în istoria României există mai multe informații. Nu trebuie omisă venirea în Dobrogea, apoi așezarea în sudul Dunării, în sec. VII, a unei ramuri importante a bulgarilor, neam tot turcic, ca și cel al berendeilor, de aceeași origine, aflați și ei pe meleaguri dunărene.

Însăși denumirea originală a pecenegilor, cea de: *baçenek*, *beçeneg*, *beçanang*, sau *paçanig*, *badjinak*, *badjanak* face trimitere la termenul de “cumnat”, mai precis de “soț al sorei mai mari” (*badji*), utilizat și astăzi în aproape toate limbile turcice, inclusiv în turca și tătara dobrogeană. Prezența și apoi dominația pecenegă în zona gurilor Dunării este atestată încă de la sfârșitul sec.IX. La fel ca și toate celelalte neamuri turcești (*turcice*), pecenegii proveneau și ei din Asia Centrală. Prima atestare a pecenegilor este în sursele istorice chinezești din sec.VII, anume în analele *Sui-shu*, unde ei apar sub denumirea de *Pei-ju*. Pecenegii s-au stabilit în regiunea Dunării inferioare venind din zona dintre Ural și Volga, unde fuseseră împinși de către oguzi (uzi). Stăpânirea pecenegă în regiunea carpato-danubiană, îndeosebi în partea răsăriteană a României de astăzi a fost efectivă și a durat până la jumătatea sec.XI, adică timp de 150 de ani. Dar, pecenegii nu au dispărut din aceste locuri, fiind pomeniți în sursele istorice vreme de încă un secol. Se crede că, pecenegii ar fi cea dintâi populație care a vorbit varianta apuseană sau kîpceacă a limbii turce vechi¹. În orice caz, dominația pecenegă în spațiul carpato-danubian a fost un factor

---

(1) Vezi Petre Diaconu, *Les Petchénegues au Bas-Danube*, Bucarest, 1970; László Rásonyi, *Tuna Köprüleri* (Punți dunărene), trad.Hicran Akın, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1984, p.59-67; Victor Spinei, *The Great Migrations in the East and South of Europe from the Ninth to the Thirteenth Century*, Cluj-Napoca, 2003, p.93-159; Sencer Divitçioğlu, *Orta-Asya Türk Tarihi Üzerine Altı Çalışma* (Șase lucrări privind istoria turcă din Asia Centrală), Imge, Ankara, 2006, p.38-45; István Vásary, *Eski İç Asya'nın Tarihi* (Istoria veche a Asiei Interioare), trad.Ismail Doğan, Ötüken, Istanbul, 2007, p.231-235.

(2) *Oğuz Destanı. Raşideddin Oğuznâmesi, tercüme ve tahlili* (Epopoea lui Oguz. *Oguzname* a lui Raşideddin, traducerea și analiza ei), ed. Zeki Velidi Togan, Istanbul, 1972, p.26, 89. Vezi și Paul Pelliot, *Notes sur l'histoire de la Horde d'Or...*, Paris, 1949, p.122.

politico-militar, economic și cultural important, care a influențat atunci și în timp procesele istorice regionale, inclusiv pe cele de etnogeneză.

După dominația relativ scurtă a oguzilor, partea răsăriteană a României de astăzi a intrat, pentru două secole, sub stăpânirea unei alte populații turcice – cumanii. Denumirea lor originală, turcică este cea de *qıpçak*, *qıbdjag* sau *qıfçak*. După unii autori, acest etnonim ar însemna „scorbură”, variantă transmisă de vestitul cronicar persan al cuceririlor mongolo-tătare, Fazlollah Rașid-od-Din, care pomenește și de o legendă în acest sens, legendă preluată din poemul *Oğuzname* (2). Denumirile date acestei populații de către unele popoare creștine, cele de: *Cuman*, *Kun*, *Valwen*, *Polovtsy*, *Kharteș*, *Pallidi* înseamnă “blond”, “palid”, ceea ce presupune traducerea unui termen originar cu acest sens. Probabil - așa cum s-a întâmplat și în cazul multor altor popoare – numele cumaniilor provine de la un antroponim, care se crede că ar fi derivat de la vechiul cuvânt turcic *Ku* sau *Kub*, care desemna culoarea și nuanța galbenă, palidă, ceea ce poate fi raportată și la culoarea dominantă a stepei (3). Prezența cumană în spațiul carpato-danubian este mai consistent probată, decât cea a celorlate populații de aceeași sorginte turcică. De altminteri, în sursele istorice ale vremii, regiunea extracarpatică era denumită “*Cumania*” sau “*Terra Cumanorum*”(4).

Legat de cumani avem și un renumit monument lingvistic – *Codex Cumanicus*, elaborat în Crimeea, probabil către sfârșitul sec.XIII, deși manuscrisul care s-a păstrat este datat în 1303 (se crede că acest manuscris, păstrat în Biblioteca Marciana din Veneția, ar fi aparținut marelui umanist Francesco Petrarca). Codexul cuprinde 2859 cuvinte cumane, cu echivalențele lor în (italiano-)latină și persană, precum și elemente gramaticale, expresii, ghicitori, versuri în limba cumană (5). Un tătar de astăzi din Dobrogea sau din altă parte poate găsi în *Codex Cumanicus* multe, chiar foarte multe cuvinte și construcții gramaticale care îi sunt familiare sau foarte apropiate ca formă și sens de cele din limba sa maternă. *Codex Cumanicus* este un adevărat pilon de rezistență al limbii și istoriei tătare. Cred că el putea fi denumit cu îndreptățire și *Codex Tataricus*. De altminteri, marele turcolog francez

---

(3) Vezi Petre Diaconu, *Les Comans au Bas-Danube aux XI-e et XII-e siecles*, Editura Academiei, București, 1978; S.G. Klyashtorniy, *Kîpçaki v runiceskih pamyatnikah* (Kîpceicii în inscripții runice), în vol. “Turcologica 1986. K vosmidesyatiletiiyu akademika A.N.Kononova”, Leningrad, 1986, p.153-164; Ahmet Gökbel, *Kıpçak Türkleri (Siyasî ve Dinî Tarihi)* (Turcii kîpceaci. Istoria politică și religioasă), Ötüken, Istanbul, 2000, p.27-32.

(4) Maria Lăzărescu-Zobian, *Cumania as the Name of Thirteenth Century Moldavia and Eastern Wallachia. Some Aspects of Kipchak-Romanian Relations*, în „Journal of Turkish Studies”, VIII, 1984 (*Turks, Hungarians and Kipchaks*, vol. omagial Tibor Halasi-Kun, ed.P.Oberling, Harvard University), p.265-272; István Vásary, *Kumanlar ve Tatarlar. Osmanlı Öncesi Balkanlar'da Doğulu Askerler (1185-1365)* (Cumanii și Tătarii. Oșteni răsăriteni în Balcani înainte de otomani (1185-1365), trad. Ali C. Akkoyunlu, YKY, Istanbul, 2008, p.148 și urm.

(5) Geza Kuun, *Codex Cumanicus*, Budapest, 1880; Vladimir Drîmba, *Syntaxe comane*, Bucarest – Leyden, 1973; idem, *Codex Cumanicus. Edition diplomatique avec fac-similés*, Editura Enciclopedică, Bucarest, 2000.

Codex Cumanicus a fost compus pentru uzul negustorilor italieni aflați în Crimeea, ca un „ghid de conversație” cu populația localnică kîpceaco-tătără. Lucrarea are și adausuri ulterioare, inclusiv de natură religioasă.

J.Deny relevase acum o jumătate de secol faptul că, limba din *Codex Cumanicus* este identică cu limba tătară (6). *Codex Cumanicus* nu a fost însă singura de acest gen în acele timpuri, când limba kîpceacă (*tătară*) era o adevărată *lingua franca* (Comunitățile de evrei, armeni și greci (*urumci*) din Crimeea au adoptat atunci această limbă kîpceaco-tătară ca propria lor limbă maternă, folosind-o veacuri la rând) (6bis). Sunt cunoscute și alte glosare și gramatici de limbă kîpceaco-tătară (numită în aceste scrieri și “limba turcă”), întocmite însă pentru vorbitori de arabă, persană și alte limbi răsăritene. Aceste lucrări au fost redactate, în sec.XIV, de către cunoscători ai limbii cumane, mai bine zis, ai limbii kîpceaco-tătară și ai altor dialecte ale limbii turce vechi. Cei mai mulți dintre autorii acestor lucrări erau originari din Hoarda de Aur. Ele au fost scrise în mari orașe din spațiul egipteano-sirian controlat atunci de către mameluci. Și în aceste surse istorice există o mulțime de cuvinte și expresii folosite și astăzi în limba tătară (7). Reafirm și aici convingerea mea că, *tătarii de astăzi datorează apariția lor în lume în primul rând strămoșilor lor cumani*. De aici și însemnătatea specială a cercetărilor privind cumanii, pentru limpezirea multor aspecte ale etnogenezei tătarilor, problemă rămasă încă nelămurită pe deplin.

Nu numai în legătură cu rolul kîpceaco-tătarilor în procesele istorice din imensul spațiu eurasiatic persistă încă multe neclarități, interpretări voit eronate și omisiuni intenționate de informații, ci și cu cel al tuturor celorlalte populații de sorginte turco-asiatică, inclusiv cu cel al turcilor otomani (8). Ideile preconceptuate legate de neamul turcic sunt încă foarte puternice și larg răspândite. Sunt încă puțini cercetătorii care se apropie de aceste teme cu seninătate, fără ură și părtinire. Neamurile turcice au dominat spațiul est-european timp de peste un mileniu, ceea ce explică înverșunarea și durată atît de lungă a propagandei împotriva lor, inclusiv și îndeosebi a bisericii creștine. Autohtonismele și naționalismele

---

(6) J.Deny, *L'Arméno-coman et les "Ephémérides" de Kameniec (1604-1613)*, Wiesbaden, 1957, p.9-22, 73.

(6bis) *Ibidem*; *An Armeno-Kiptchak Chronicle on the Polish-Turkish Wars in 1620-1621*, ed.E.Schütz, Budapest, 1968. Iar evreii crimeieni (*karaim*) vorbesc și astăzi o limbă tătară (kîpceacă) adaptată (vezi Tadeusz Kowalski, *Karaim lehçesi sözlüğü* (Dicționar al dialectului karaim), trad.Kemal Aytaç, Engin, Ankara, 1996).

(7) Titlurile celor mai cunoscute lucrări din această categorie: *Kitab al-Idrak li'l-Lisan al-Atrak* a lui Șerafeddin Abu Hayyan (1286-1344); *Kitab Bulgat al-Mustaq fi Lugat at-Turk wa'l-Qifjaq* a lui Jalaladdin Abu Muhammad 'Abdallah at-Turki; *Kitab Majmu' Tarjuman Turki wa 'Ajami wa Mugali wa Farsi* (autor anonim; ms.datat în 1343); *al-Qawanin al-Kulliyah li-Dabt al-Lugat at-Turkiyyat* (autor anonim din Egipt; a doua jumătate a sec.XIV); *at-Tuhfat ez-Zekiyyat fi'l-Lugat-it-Turkiyyat* (anonim, jumătatea sec.XIV; cea mai nouă ed. Guwanç Çaryyew, „Miras”, Așgabat, 2005). S-au păstrat și unele fragmente din vechi glosare kîpceaco(tătaro)-ruse (*Tolkovanie jazyka poloveckago; Tatarsky jazyk*), precum și o traducere în kîpceaco-tătară, din 1390-1391, a celebrului poem *Golestan* al lui Saadi, datorată lui Sayf-i Sarayi (adică, “Sayf din orașul Saray” pe Volga, capitala Hoardei de Aur).

(8) Vezi Taner Timur, *Osmanlı kimliği* (Identitatea otomană), ed.a IV-a, Imge, Ankara, 2000; Bozkurt Güvenç, *Türk kimliği. Kültür tarihinin kaynakları* (Identitatea turcă. Izvoarele istoriei culturale), ed.a IX-a, Boyut, Istanbul, 2008.

exacerbate sunt, după părerea mea, principalele piedici în calea cercetărilor oneste, obiective referitoare la vechii turci.

Rolul extraordinar al cumenilor în istoria Eurasiei, în primul rând a Europei răsăritene, nu poate fi negat, dar el poate fi diminuat sau răstălmăcit. În acest sens, cred că este suficient un singur exemplu: de multă vreme există o aprigă dispută între istoricii români și cei bulgari, în privința originii etnice a fraților Petru și Asan (Asen), care, la sfârșitul secolului al XII-lea, au reușit să formeze în Balcani un mare stat, denumit imperiu. Există o întreagă literatură de specialitate, atât românească, cât și bulgărească, care încearcă să argumenteze faptul că acești frați ar fi fost “vlahi” și, respectiv, “bulgari”. Dacă numele de Petru este unul creștin comun, cel de Asan sau Asen este fără nicio îndoială de origine turcică. Atroponimul este legat fie de cuvântul *asan* (ușor, lesne), prezent în celebrele sfaturi către principe ale lui Yusuf Has Hâcib, din sec.XI (9), fie mai degrabă de cuvântul *esen* sau *isen* (puternic, zdravăn, sănătos), pe care îl găsim în lexiconul lui Mahmud Kaşgari, tot din sec.XI (10), ca și în marile dicționare de specialitate ale lui Wilhelm Radloff (11) și Lazar Budagov(12), care atestă folosirea termenului în multe limbi și dialecte turcice moderne. Dacă avem în vedere rolul pe care cumenii îl aveau atunci în toată regiunea carpato-dunăreană, devine cât se poate de limpede cine erau în realitate cei doi frați creatori de stat și imperiu. De altminteri, se știe că fondatorii dinastiei domnitoare a Basarabilor, care au întemeiat și consolidat statul Țara Românească, erau cumani, chiar dacă unii istorici încearcă să nege evidența.

Recent a fost lansată ideea că numele voievodului Mircea cel Bătrân ar fi de origine turcă, mai precis cumană (13). Numele de *Mircea* (*Mirçi*, *Emirci*, în sursele otomane vechi) este utilizat numai în spațiul românesc. Aduag aici și ipoteza că numele ar fi putut deriva și din *Temürçi*, *Timürçi*, *Demirci*, *Temirçi* (*fierar*, *tare ca fierul*) foarte mult utilizat ca atroponim, în evul mediu, de către toate popoarele turcice, mai cu seamă de tătari (chiar numele inițial al lui Genghis Han era *Temü[r]çin*; de fapt, numele era al șefului de trib [proto]tătar ucis de către *Yesügey*, tatăl viitorului Genghis Han).

De la cumani au rămas multe antroponime și o mulțime de toponime și hidronime, răspândite pe întregul teritoriu al României și nu numai. Este suficient să notăm faptul că, în rândul aristocrației românești din evul mediu și de mai târziu, dar și al oamenilor simpli, erau destui care purtau nume de origine turcică, îndeosebi cumană sau tătară: *Aganan*,

(9) Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig* (Știința fericirii), ed. Reşit Rahmeti Arat, vol.II, ed. a II-a, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1974, p.308, versul nr.4269; vol.III, *Indeks* (Indice), ed. K.Eraslan, O.F.Sertkaya, N.Yüce, Istanbul, 1978, p.28.

(10) Mahmûd el-Kâşgarî, *Divânü Lugât-ît-Türk Tercümesi* (Traducerea „Divanului limbilor turce”), vol.I, ed. Besim Atalay, Türk Dil Kurumu, TTK Basımevi, Ankara, 1985, p.77. Vezi și noua ediție a lucrării realizată de Serap Tuba Yurteser și Seçkin Erdi, Editura Kabalcı, Istanbul, 2007, p.265.

(11) W. Radloff, *Opît slovarya tiurskih narîciy* (*Versuch Eines Wörterbuches der Türk-Dialecte*), vol. I-1, p. 874; vol.I-2, p.1526, Sanktpeterburg, 1893.

(12) Lazar Budagov, *Sravnitel'nîy slovar tureĭko-tatarskih narîciy* (Dicționar comparativ al dialectelor turco-tătare), Tom I, Sanktpeterburg, 1869, p.39.

(13) Mustafa A.Mehmed, *Le sultanat de Soliman le Magnifique (1520-1566) et la premiere union du peuple roumain*, în „Historical Yearbook”, vol.IV, 2007, Bucharest, p.164-165.

Acbaş, Acuş, Albaş, Aldomir, Aslan, Azgîr, Balaban, Balac, Balic, Balc (de la care a derivat și *Bălcescu*), *Barac, Barcan, Bars, Basarab* (o derivație este și *Băsescu*), *Başotă, Belcîr, Beldîman, Berendei, Bibars, Bocioc, Boldur, Bolduş, Bora, Boul* (derivat din *Mo[g]ul*), *Bozgaci, Buga, Buhuş, Buzdugan, Caiman, Cantemir, Caraba, Cazan, Ciacan, Ciocan, Ciolpan, Ciomac, Ciortan, Ciurea, Ciutacu, Ciutur, Coman, Cotrubaş, Dorman, Edumen, Gaman, Goian, Gurban, Oldamar, Orda, Otemiş, Şişman, Tabuc, Talabă, Tamâztaş, Tarcan, Tâncabă, Tobuc, Tocmac, Tocsabă, Togrul, Tolmaci, Tonguz, Toronbai, Toruntai, Tutarcan, Vătăman* și multe altele de aceeași sorginte, aflate în vechi documente de cancelarie și surse narrative ale Țării Românești, Moldovei și Transilvaniei. La fel se prezintă situația și în cazul hidronimelor (și văilor) terminate în *ui*: *Bahlui, Băldăului, Bărlui, Bănăgui, Călmățui, Călui, Covurlui, Derelui, Desmățui, Geamertului, Suhurlui, Teslui, Turlui, Urlui, Vaslui etc.*, fără ca numele de origine turcică a apelor de pe pământul românesc să se reducă la cele cu sufixul „*ui*” (ex: *Argeş, Borcea, Carasu, Elan, Ialpug, Oituz, Prut, Taşaul, Tatlıgeac* ș.a.). Toponimele de origine turcică sunt și mai numeroase, numai că ele nu au fost încă cercetate în mod sistematic, mai ales cele locale: *Bărăgan, Bacău, Bihor* (orig.sanscrită, dar vehiculată de turcici), *Bârlad, Bârsa, Băsești, Braşov, Bucegi, Bugeac, Buzău, Caracal, Caraiman, Călan, Cătlăbuga, Ciabalai, Ciuturești, Comandău, Cozia, Dărmănești, Gheorghieni (Gürgen), Horezu, Ilișești, Mamaia, Ozun, Tâlmaci, Tătulești, Tecuci, Teleorman, Telești, Tîncăbești, Tohan, Tonguzeni, Tortomanu, Zagon etc.* (14).

Sunt identificate în limba română peste 2500 de cuvinte de origine turcică, multe din ele fiind asimilate în perioada preotomană, mai ales în vremea dominației cumane și a celeia tătare: *alai, baltă, bir, buzdugan, cazan, cioban, ciomag, ciorbă, ciutură, cobză, curgan, drâmbă, iatac, odaie, oină, olat, sălaş, toi etc.* În sec. XII-XIII, limba cumană era larg răspândită în spațiul Eurasiei, fiind limba populației dominante, ceea ce îi conferea dinamică și propensiune. Cu excepția toponimelor care fac trimitere la denumirea etnică,

---

(14) Vezi I.Conea–I.Donat, *Contribution a l'étude de la toponymie péchénegue-comane de la Plaine Roumaine du Bas-Danube*, în vol. “Contributions onomastiques publiées à l'occasion du VI-e Congrès Internationales des Sciences Onomastiques à Munich, 24-26 Aout 1958”, Bucarest, 1958, p.139-169; László Rásonyi, *Tarihte türklük* (Turcismul în istorie), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1971, p. 149-152; Ion Conea, *The Romanians South of the Carpathians and the Migratory Peoples in the Tenth-Thirteenth Centuries*, în vol. „Relations between the Autochthonous Population and the Migratory Populations on the Territory of Romania”, Editura Academiei, București, 1975, p.277-298; Mihail Guboglu, *Romen ulusunun eski Türk kavimleri ile ilişkileri hakkında* (Despre legăturile poporului român cu vechile populații turce), în vol. “VIII. Türk Tarih Kongresi. Ankara, 11-15 Ekim 1976, Kongreye Sunulan Bildiriler”, II.cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi – Ankara, 1981, p.751-782; M.Fahrettin Kirzioğlu, *Yukarı-Kür ve Çoruk boylarında Kıpçaklar* (Kîpceacii din cursul Kür-ului superior și din cel al Çoruk-ului), Türk Tarih Kurumu Basımevi-Ankara, 1992, p.93-100; Ion Conea, *Vrancea. Geografie istorică, toponimie și terminologie geografică*, Editura Academiei Române, București, 1993, p.178-190; Victor Spinei, *op.cit.*, p.332-333; Virgil Ciocîltan, *Vestigii turanice în Țara Bîrsei*, în „Studia Universitatis Cibiniensis”, Seria Historica, III-IV, 2006-2007, p.50-57. Vezi și B.E.Budagov, *Türk uluslarının yer yaddaşı* (Toponimia turcă), “Elm”, Baku, 1994.

---

cum sunt cele formate cu „peceneg”, „uz”, „berendei”, „cuman, coman” sau „tătar” nu este posibilă atribuirea acestor vestigii cu exactitate uneia sau alteia dintre populațiile turcice care au venit pe meleagurile românești.

Între secolele VII și XIV se poate spune că spațiul imens al Eurasiei, inclusiv părțile răsăritene ale României de astăzi, era dominat de elementul etnic turcic, compus atunci din mai multe uniuni de triburi sau grupuri de populații denumite diferit, formațiuni politice incipiente, apoi din state bine structurate, de dimensiuni imperiale. Toate aceste populații vorbeau aceeași limbă sau unele foarte asemănătoare, aveau aceeași cultură, astfel că astăzi este aproape imposibil pentru cercetători să facă distincția dintre ele. Mahmud Kaşgari din sec.XI (1072) atribuie chiar o zicere profetului Muhammad, care ar fi recomandat musulmanilor de atunci să „învete limba turcilor, deoarece dominația acestora va fi lungă”(15). Deși acest *hadis* este socotit apocrif, el reflectă o convingere larg răspândită la începutul mileniului II d.Ch., îndeosebi în cercurile învățaților din marile orașe ale Asiei Centrale. Se poate susține ideea că, dintre vechile populații turcice, care au venit pe teritoriul României, urmele cele mai adânci și cele mai bogate în istoria, cultura și geografia românească au rămas de la cumani și de la tătarii din Hoarda de Aur.

Invazia mongolo-tătară din anii 1236-1241 a lovit năprasnic puterea cumană din întregul Deșt-i Qîpchak (Stepa Cumană) și din regiunea dunăreană. Sursele vremii înregistrează rezistența lor îndârjită, dar și fuga lor în masă în zone mai sigure. Peninsula Crimeea a fost o direcție predilectă a cumanilor în căutare de adăpost, cu atât mai mult cu cât aici exista de mult timp o populație cumană așezată. Alte grupuri de cumani și-au căutat salvarea în Caucaz, Balcani și în regatul maghiar. Mulți alții au rămas însă pe loc, fiind cu timpul asimilați, inclusiv în spațiul românesc. În procese de asimilare au fost antrenați și cumanii refugiați în regiunile menționate. Numai că, spre deosebire de alte populații, cumanii au rezistat multă vreme asimilării, chiar dacă grupuri însemnate dintre ei fuseseră convertite la creștinism, fiind înființată în 1228 chiar și o episcopie catolică cumană, cu centrul la Milcov, în Vrancea. Comunități însemnate de cumani și-au păstrat multă vreme identitatea, reușind chiar să dea și un rege Ungariei, Ladislau al IV-lea Cumanul (1272-1290), a cărui mamă era prințesă cumană. În schimb, cumanii din Hoarda de Aur, care a înlocuit dominația cumană din Deșt-i Qîpchak și din regiunile carpato-danubiene, s-au integrat relativ repede în noul stat, jucând curând un rol esențial în osmoza diverselor elemente de origine turcică, care constituiau majoritatea populației acestui nou imperiu eurasiatic. Specialiștii în materie recunosc faptul că, factorul cuman a fost unul determinant în procesul de turcizare a păturii dominante mongole din Hoarda de Aur. Rezultatul a fost - așa cum am căutat să demonstrez și într-un studiu publicat cu ani în urmă – *poporul tătar actual*, a cărui substanță o constituie elementul turcic, în primul rând cel cuman (kîpceac), la care s-au adăugat în proporții diferite și alte elemente de

---

(15) *Divanü Lugat-it-Türk Tercümesi*, vol. I, ed. Besim Atalay, p.XVII. Vezi și Zekeriya Kitapçı, *Hız Peygamber hadislerinde Türk varlığı. Selçuklar, Moğollar, Osmanlılar* (Prezența turcă în hadisurile Profetului. Selciukizii, Mongolii, Osmanliii), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, s.a.

culoare, europene și asiatice, între care cel mongol este mai vizibil (16).

După cum se știe, Hoarda de Aur s-a constituit în urma desprinderii întregii părți nord-vestice a uriașului imperiu genghishanid, în 1240 sau 1242. Hoarda de Aur a fost un adevărat imperiu, care a unit în aceeași structură de stat toate popoarele și populațiile turcice rămase în imensul spațiu eurasiatic cuprins între hotarele sale. Toți acești oameni vorbitori de limbă turcică dintre limitele Hoardei de Aur au fost cunoscuți apoi sub denumirea comună de *tătari*, afirmă profesorul Halil Inalçık, unul dintre cei mai mari istorici contemporani (17). Hoarda de Aur a existat ca o mare putere bicontinentală până în a doua jumătate a sec.XIV, după care a început să decadă, până ce a dispărut, în 1502. Deci o istorie de 260 de ani, din care aproape 150 de ani Hoarda de Aur a jucat un rol primordial pe scena politică nu numai a spațiului eurasiatic, ci și a Africii septentrionale. Mai bine zis, mamelucii egipteni, care au pus mâna pe putere în Egipt, în 1250, erau kîpceaci, adică cumani din regiunile nord-pontice. Ei au păstrat permanent legătura cu locurile de origine, de unde și alianța politico-militară durabilă dintre Egiptul mameluc și Hoarda de Aur. Dacă aceasta din urmă a aprovizionat permanent Egiptul cu oameni și produse agricole, Egiptul musulman a contribuit substanțial la dezvoltarea civilizației urbane din Hoarda de Aur. Așa se și explică strălucitele centre orășenești din spațiul eurasiatic al Hoardei de Aur, inclusiv din partea de răsărit a pământului românesc.

Istoricii obiectivi recunosc rolul important pe care Hoarda de Aur l-a jucat în procesul de devenire istorică a românilor. Cele două state românești medievale, Țara Românească și Moldova, s-au putut constitui și consolida în condițiile geopolitice legate de Hoarda de Aur ca mare putere. De altminteri, dacă primul stat românesc a luat de la cumani (mai bine zis, de la kîpceaco-tătari) dinastia fondatoare a Basarabilor, cel de-al doilea stat românesc își datorează numele tătarilor din Hoarda de Aur. Un prelat franciscan (episcop sau de rang asemănător) relatând în 1287 despre un eveniment petrecut cu un an mai înainte, menționa numele unui înalt demnitar (prinț?) din Hoarda de Aur, anume „*Ymor filius Molday*”, care poate fi citit ca „Timur fiul lui Molday”. Informația este cunoscută de mai multă vreme. Dar, cu foarte puține excepții, istoricii români, de la Gheorghe Brătianu la Victor Spinei, au respins *ab initio* această știre istorică, socotind-o „inoportună”, fără a aduce însă vreun argument științific solid pentru neacceptarea ei (18).

Secolul al XIII-lea a fost plin de evenimente, de initiative și acțiuni care au antrenat spații uriașe și au declanșat procese de durată. Teritoriul românesc a fost implicat direct în aceste desfășurări, dat fiind faptul că o bună parte a lui a intrat în componența celui mai

---

(16) Ta(h)sin Gemil, *The Issue of Tatars' Ethnogenesis*, în vol. „Tătarii în istorie și în lume”, coord.șt.T.Gemil, Editura Kriterion, București, 2003, p.24-38 (versiunea în limba română în vol. „Originea tătarilor. Locul lor în România și în lumea turcă”, coord.șt.T.Gemil, Editura Kriterion, București, 1997, p.49-63; varianta în limba tătară (*Tatar adı* - Etnonimul tătar), în „Renkler”, II (1989), Editura Kriterion, București, 1990, p.178-197).

(17) Halil Inalçık, *Struggle for East-European Empire: 1400-1700. The Crimean Khanate, Ottomans and the Rise of the Russian Empire*, în “Turkish Yearbook of International Relations”, 1981-1991, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1995, p.1.

18) G.I.Brătianu, *O enigmă și un miracol istoric: poporul român*, ed. St.Brezeanu, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1988, p.146; Victor Spinei, *Moldova în secolele XI-XIV*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1982, p.42.

---

puternic stat din acele vremuri, din aceasta parte a lumii – Hoarda de Aur. Turcizarea și islamizarea păturii conducătoare mongole a acestui mare stat, proces oficializat de către hanul Berke (1257-1266), a avut ca efect major dinamizarea lumii islamice din cuprinsul și în jurul Hoardei de Aur. Pe lângă multe alte surse documentare despre aceste evenimente, dispunem și de una deosebit de însemnată, știută de mult timp, dar nefolosită la întrea ei valoare. Este vorba de cronica *Tevarih-i Al-i Selçük* (Istoriile Dinastiei Selciukide), scrisă din porunca sultanului otoman Murad II și finalizată în 1424 de către Ali Yazıcızade. O informație din această cronică, referitoare la colonizarea Dobrogei cu „turci selciukizi” a fost utilizată în repetate rânduri de către diverși istorici, mai vechi și mai noi. Cronicarul relatează despre așezarea în Dobrogea, în anii 1263-1264, a câtorva zeci de mii de turkmeni din Anatolia, sub conducerea lui Baba Saltık (19). Există și o altă sursă de natură mistică, denumită *Saltıkname* (Cronica lui Saltık), compusă în anii 1473-1480, de către Ebu'l Hayr-i Rumi, pe baza unor povestiri populare, în care eroul principal este Baba Saltık, al cărui mormânt se presupune că s-ar afla la Babadag (20).

Acțiunea de colonizare masivă a Dobrogei cu turkmeni a avut loc exact în vremea primului han musulman turcizat al Hoardei de Aur, Djemaleddin Ibrahim alias Berke Han. Acesta chiar a intervenit militar pentru eliberarea din prizonieratul bizantin a sultanului selciukid Izzeddin Keykavus al II-lea, pe care l-a adus în Crimea, unde l-a căsătorit cu una dintre fiicele sale și i-a donat ca feude orașele Solhat și Sogdaia. Sultanul selciukid a trăit în Crimea până la moartea sa, în 1278. Potrivit izvoarelor istorice menționate, Baba Saltık ar fi mers și el în Crimea, împreună cu oamenii săi, și s-ar fi reîntors în Dobrogea abia după moartea sultanului Keykavus. Se crede că Baba Saltık ar fi murit în Babadag, în jurul anului 1300. După moartea sa - arată mulți istorici moderni - comunitatea turkmenă din Dobrogea ar fi trecut la creștinism. Aceștia ar fi strămoșii găgăuzilor de astăzi. Nu este locul aici să comentez aceste aserțiuni, care nu mi se par foarte solide. Vreau însă să remarc faptul că, acțiunea condusă de Baba Saltık a purtat și un puternic caracter de misionarism islamic în Hoarda de Aur. Cei mai activi misionari musulmani din acea vreme proveneau tocmai din Asia Centrală, adică exact din regiunile de obârșie a populației dominante a Hoardei de Aur. Numele acestor misionari musulmani central-asiatici se păstrează și astăzi în Dobrogea: *Baba Ishak*, *Baba Maçın*, *Baba K(T)ulça(i)*, *Baba Sarı Saltık* (*Muhammed Buhari?* adică, „Muhammed din Buhara”) ș.a. Există surse istorice foarte vechi, elaborate la începutul mileniului doi, în Asia Centrală, în care sunt notate aceste nume (21).

---

(19) Vezi Aurel Decei, *Problema colonizării turcilor selgiucizi în Dobrogea secolului al XIII-lea*, în vol. „Aurel Decei, Relații româno-orientale. Culegere de studii”, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1978, p.169-192.

(20) Fuad Köprülü, *Türk edebiyatında ilk mutasavvıflar* (Primii mistici din literatura turcă), ed.III-a, Türk Tarih Kurumu Basımevi - Ankara, 1976, p.54-59; Ebül-Hayr-ı Rumî, *Saltuk-nâme*, I-II, Kültür ve Türizm Bakanlığı Yayınları, Istanbul, 1988. Vezi și Machiel Kiel, *The Türbe of Sarı Saltık at Babadag –Dobruđja. Brief Historical and Architectonical Notes*, în “Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi”, nr.6-7, Istanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1978, p.205-225.

(21) *Baba* – în sensul religios de *părintele*, *venerabilul* unei comunități, al unei *tekke* (mănăstire islamică mică). Pregătesc o comunicare științifică privind misionarismul musulman în Europa răsăriteană, la sfârșitul mileniului unu și la începutul mileniului doi.

În cronică mai sus-menționată a lui Ali Yazıçızade mai există o informație extrem de interesantă, care a fost însă foarte puțin luată în considerație până acum. Relatând evenimentele legate de Berke han și sultanul Izzeddin Keykavus, cronicarul înserează știrea că, în vremea lui Berke Han, adică la jumătatea sec.XIII, „cea mai mare parte a populației care trăia în teritoriul dintre Crimeea și Moldova (Karabogdan) era musulmană. În Moldova exista chiar o moschee construită pe numele său (al lui Berke Han –T.G.). Acum - continuă Ali Yazıçızade, referindu-se la vremea sa - *ghiaurii țin porci în ea*” (22).

Partea răsăriteană a Prutului, adică Basarabia, a intrat în componența statului feudal Moldova (probabil în 1370), ca rezultat final al ofensivei de tip cruciat a Poloniei, Lituaniei, Ungariei, apoi și a Moldovei (posibil și a Țării Românești) împotriva Hoardei de Aur, din deceniile cinci-opt ale secolului al XIV-lea, când locuitorii regiunii au fost nevoiți să fugă, iar cei rămași au fost masacrați sau înrobiți (23). Cu același prilej, au fost distruse și înfloritoarele centre urbane tătărăști existente aici. Dintre acestea, vestigiile Orașului Nou (*Yangı Şehir* sau *Şehir-i Cedit*), peste care a fost ridicat apoi Orheiul Vechi, și cele ale unui alt mare oraș tătăresc de lângă Costești, tot din Republica Moldova de astăzi, au (re)intrat în atenția Academiei de Științe de la Chișinău (24). Sperăm să nu fie repetate greșelile – din nefericire, unele dintre ele sunt deja ireparabile - săvârșite în cursul săpăturilor din anii trecuți la aceste obiective arheologice. Cele două orașe tătărăști din Basarabia sunt în măsură să probeze înaltul nivel al civilizației orășenești, de inspirație mamelucă (și horezmiană), din cuprinsul Hoardei de Aur.

La sfârșitul sec.XIII, s-a constituit în zona gurilor Dunării un nou stat tătăresc, sub conducerea principelui Nogay, cu centrul la Isaccea. Acest stat se întindea de la Don până la Porțile de Fier, cuprinzând stepele nord-pontice, toată Câmpia Română, Dobrogea, ca și

---

(22) Yazyjy Ogly Aly, *Seljuk Türkmenlerynyn Taryhy* (Istoria turkmenilor selciukizi), vol.II, ed.Rahmanberdi Godarow, “Miras”, Aşgabat, 2004, p.316; Aurel Decei, *op.cit.*, p.172.

(23) Până la sfârșitul sec.XV, în sursele istorice ale statului feudal Moldova sunt menționați frecvent „robi tătari”(vezi N.Beldiceanu et I. Beldiceanu-Steinherr, *Notes sur le „bir”, les esclaves tatars et quelques charges dans les Pays Roumains*, în „Journal of Turkish Studies”, 10 (vol.omagial *Halil Inalçık*), Harvard University, 1986, p.7-14).

(24) Vezi Eugen Nicolae, *Quelques considerations sur les monnaies tatares de la <<Ville Neuve>>* (*Yangı-şehir/Şehir al-cedit*), în „Studii și Cercetări de Numismatică”, XI (1995), p.197-200 (înzestratul și, pe atunci, tânărul cercetător dr.Eugen Nicolae a prezentat în cadrul Universității București, în data de 01 aprilie 1998, și o valoroasă comunicare științifică, intitulată „Orheiul Vechi din Hoarda de Aur”, în care a adus argumente documentare noi, de natură să demonstreze nivelul de bogăție și gradul de rafinament pe care le atinsese societatea urbană tătărească în sec.XIV). Impărtășesc opinia d-lui E.Nicolae (*Quelques....*,p.198), potrivit căreia denumirea de *Bogdan* sau *Karabogdan*, dată Moldovei în sursele istorice tătărăști și otomane se datorează faptului că, hanul Hoardei de Aur a recunoscut oficial statul Moldova în timpul domniei lui Bogdan I (1359-1365). Vezi și Gheorghe Postică, *Orheiul Vechi. Cercetări arheologice 1996-2001*, Editura Universității „Al.I.Cuza” Iași, 2006; idem, *Civilizația medievală timpurie din spațiul pruto-nistean (secolele V-XIII)*, Editura Academiei Române, București, 2007.

---

nordul Bulgariei (25). Sursele istorice ale timpului atestă existența, în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, a unui alt stat tătaresc în aceeași zonă a gurilor Dunării, de această dată cu centrul la Enisala. Acest stat a rămas în istorie sub numele unuia dintre conducătorii săi (întemeietor?): *Demetrius princeps Tartarorum*, care poate fi tradus: „Te[y]mur hanul tătarilor” (26). Se poate admite faptul că, înaintarea otomană în Dobrogea, către sfârșitul secolului al XIV-lea, a fost înlesnită de tradiția istorică a acestor formațiuni statele tătarăști, ca și de existența aici a unei vechi populații musulmane de origine turcică (27).

În a doua jumătate a secolului al XIV-lea, când Hoarda de Aur a început să piardă teren, rolul său a fost preluat imediat de o altă putere de aceeași sorginte turcică care se ridica atunci – statul otoman. Lunga perioadă otomană, de aproape cinci secole, din istoria României este mai bine cunoscută, deși persistă și aici multe clișee și sunt încă destule zone insuficient luminate sau rămase aproape în beznă (cum este, de pildă, cea mai mare parte a istoriei Dobrogei din perioada otomană). În orice caz, în toată perioada otomană, tătarii au constituit populația majoritară a Dobrogei și Bugeacului, ceea ce explică și denumirile de „Câmpia (Stepa) Tătărească”, „Tartaria”, „Terra Tartarorum” etc. date acestor regiuni în sursele europene din secolele XVI – XVIII (28).

Putem conchide că, prezența și dominația turcă sau turcică sau turco-tătară pe teritoriul României, îndeosebi în partea lui de răsărit, inclusiv în Dobrogea, a fost practic neîntreruptă timp de peste o mie de ani. Într-adevăr, turco-tătarii din România sunt îndreptățiți să se considere *autohtoni*, cel puțin în Dobrogea (29).

Factorul turcic s-a implicat activ în procesele istorice care au cuprins popoarele din zonă, inclusiv și îndeosebi spațiul românesc, de-a lungul întregului mileniu care s-a încheiat

---

(25) Ernest Oberlander-Târnoaveanu, *Inceputurile prezenței tătarilor în zona gurilor Dunării în lumina documentelor numismatice*, în vol. „Tătarii în istorie și în lume”. coord.șt.Ta(h)sin Gemil, Editura Kriterion, București, 2003, p.67- 102.

(26) Informația se afla în diploma, din 22 iunie 1368, dată de regele Ungariei, Ludovic de Anjou, în favoarea negustorilor tătari (Victor Spinei, *op.cit.*, p.274 – 278).

(27) Aurel Decei, *op.cit.*, p.171. Informații despre tătarii dobrogeni din sec.XIV-XVI se află și în surse europene (*Orda Dobruciorum, Tartari Dobriczenses*) (vezi Victor Spinei, *op.cit.*, p.275; Gabriel Andreescu (ed.), E.Oberlander-Târnoaveanu, Volker Adam, *Tătarii din România: teme identitare*, APADOR-CH, București, 2005, p.27-34).

(28) *Călători străini despre țările române*, vol.IV, ed. M.Holban, M.M.Alexandrescu-Dersca Bulgaru, P.Cernovodeanu, Editura Științifică, București, 1972, p.88, 568; vol.VII, București, 1980, p.365; vol.IX, București, 1997, p.247, 274-277, 295, 299, 306, 317, 371, 513 ș.a. Vezi și Giuseppe Cosutto, *Il senso d'identità dei turco-tatari di Romania dal 1878 ad oggi*, în „Oriente Moderno”, n.s. XV (LXXVI), 3, 1996, p.113 – 129 (parte I).

(29) Giuseppe Cosutto, *op.cit.*, p.114: „Tra la specificità che contraddistinguono questi Turco-tatari rispetto ad altri musulmani dei Balcani vi é il dato di fatto che sia i Turchi che i Tatari dobregiani si considerano autoctoni (subl.G.C.) in Dobrugia e non parvenus (subl.G.C.) arrivati dal XIV secolo in poi con gli Ottomani”(Între caracteristicile care îi deosebesc pe acești turco-tătari de ceilalți musulmani din Balcani este și faptul că, atât turcii cât și tătarii dobrogeni se consideră **autohtoni**(*subl.G.C.*) în Dobrogea și nu **venetici**(*subl.G.C.*) sosiți începând cu secolul al XIV-lea și apoi împreună cu otomanii).

de curând. Efectele acestei implicări au fost, după părerea mea, mai mult pozitive decât negative. În primul rând, elementul turcic (cuman, tătar sau otoman) a îndeplinit un rol de garant al ființei etnice, apoi politice și spirituale ale românilor, mai întâi împotriva prozelitismului agresiv al marilor puteri catolice vecine, apoi împotriva expansiunii Rusiei țariste. Până acum s-a insistat, uneori până la absolutizare, pe efectele negative ale legăturilor românilor cu turcii și tătarii sau, mai corect, cu turco-tătarii. Cred că a venit vremea să fie făcute îndreptările necesare și în viziunea istoricilor români. Imbucurător este faptul că, noua generație de istorici români - între care mulți sunt cu adevărat bine pregătiți - și-a manifestat deja determinarea de a aborda altfel decât s-a făcut până acum și problematica relațiilor istorice cu turco-tătarii.

Publicat în vol. *Moștenirea istorică a tătarilor*, I, București, 2010, p.9-22

